

Tomcsányi Pál

Életmód, megelégedettség és a szellemi-lelki élmények

Lifestyle, Satisfaction and the Role of Mental and Spiritual Experiences

Összefoglalás

A tárgyalt életmód-gazdaságtan megkülönbözteti a nehezebben előállítható anyagi és a könnyebben szaporítható élményjavakat. Utóbbiak arányának növelésével a fogyasztásban nagyobb fokú megelégedettség érhető el szűkös gazdasági körülmények között is. Leírja az élményjavak rendszerét, kiterjesztve azokat a lelki-szellemiekre is. A transzcendentális hatások „mechanizmusát” a duális protoenergiák egymásba átalakulásával magyarázza. A teremtettség valóságát természettudományos jelenségek oldaláról közelíti meg. A transzcendens élmények vallási és lélektani átélésének gyakorlati lehetőségeit áttekinti és értékeli.

Summary

Lifestyle economy – the subject of this paper – differentiates between the material goods difficult to produce and the more easily available

---

DR. DR.H.C. TOMCSÁNYI PÁL, a Magyar Tudományos Akadémia rendes és az USA Katolikus Tudományos Akadémiája levelező tagja, t. professor emeritus, a Johannita Rend JL., NÉBIH Kihelyezett Tanszékek (tanszek@nebih.gov.hu). Prof. Dr. Tomcsányi Teodórának a lélektani lektorálásért és szerkesztési tanácsaiért, Borosné Benczédi Magdának a szöveggondozásért köszönetet mond a szerző.

enjoyable experiences. Increasing the ratio of the latter in the consumer basket contributes to increase in the social satisfaction even among shortage conditions. The described system of experiences also covers mental and spiritual goods. The “mechanism” of transcendental effects is explained by the transformation of “dual proto-energies” into one another. The reality of divine creation is explained by scientific phenomena. The practical opportunities of transcendental religious and psychological experiences are also described and evaluated.

BEVEZETŐ¹

A társadalomgazdaság reformja a 19. század ábrándos forradalmi reményei és a 20. század eltorzult próbálkozásai ellenére megoldatlan, így a 21. század feladata maradt. A vállalati, termelői szféra szociális(ta) át-szervezésének sikertelensége, valamint az erőforrásokat tékozló fogyasztói társadalom válságai után, a fogyasztás reformja kínálhat megoldást, egyrészt a túl nagyra nőtt „keserű” szegénység, másrészt a gyakran kérkedő, felesleges fogyasztás megszüntetésével.

Modern világunk abból a piacirányított, materialista tudományos-technikai civilizációból bontakozott ki, amit „mózes–krisztus-i” kultúrkör gyerekének is mondhatunk, és Európában–Amerikában született. Ez ma válságban van; „életveszélybe” sodorva az egész emberiséget. A fogyasztói társadalom telhetetlensége és szervezőinek nyereszkesége, az emberek és országok eladósodottsága vezetett ehhez a válsághoz, ami a pazarlók és nélkülözők ellentétének fokozódásával, katasztrófával fenyeget. És ez nagyrészt a szegénység által megkívánt életmód elérhetetlenségéből adódik. A bajok forrása nemcsak a munka, kereset és piac szférájában keresendő, de abban is, hogy az emberek nem tudnak javaikkal és szabadidejükkel jól gazdálkodni.

Életmód-gazdaságtani alapelvünk: a megelégedettség fokozása az élményjavak jelentőségének növelésével, az anyagi javakénak lejjebb értékelése mellett.

Tanulmányunk mondanivalójának lényege, célja az emberek megelégedettségének növelése, általánossá tétele; az ezt nehezítő gazdasági környezet ellenére is.

Gondolatkísérletem a transzcendenssel kapcsolatos élmények elfogadtatása, az életvitelt erősítő, segítő, vigasztaló és vidító hatásuk használatára, az emberek boldogságának (megelégedettségének) fokozására irányul.

A szellemi jelenségek természettudományos hasonlatokkal való magyarázatát követve mutatok rá arra, hogy miként a mutáció lehet véletlen (ami aztán a természetes kiválasztódás kiindulása), de létrejöhet géntechnológiai úton is. Ugyanígy a problémamegoldó gondolat is leginkább találgatásokból (próba-szerencse tanulásból) jön létre; de nem zárható ki keletkezésében a külső ihletés, sugalmazás, aminek forrása transzcendens is lehet.

Amiket leírtam, az keresetlenül talált gondolatvirágok halmaza, amit rajtuk töprengve próbáltam összefüggő csokorrá kötni. Az életmód-gazdaságtan terén a bevezetőben felvetett gondolataimat kiterjesztem a nehezebben érthető szellemiek irányában, az élményjavak összekötő fogalmával hozva létre a kapcsolódást.

A „transzcendens” élmények „hasznosításával” az emberek megelégedésének növelését, a marketingszakmám „istenes” irányát keresem, a megszokott, olykor istentelennek tűnő, anyagi pazarlásra késztető piaci tevékenység megújítására. Vagyis mint „szuszer” maradtam a kaptafámnál, nézessék el nekem, ha e komplex, több szakterületet is felölelő területen kalapálva, néha mellé ütöttem!

AZ ÉLETMÓD-GAZDASÁGTAN NÉHÁNY ELEMÉNEK TOVÁBBFEJLESZTÉSE

Az életmód-gazdaságtan a fogyasztás-gazdaságtan „új” fejezete, ami az emberek megelégedettségének „öröm”-tényezőit is figyelembe véve a fogyasztás manapság elsikkadó dimenzióira is ráirányítja a figyelmet. Az életmód-gazdaságtan két fő pillére változatlanul a jövedelem (munkabér és egyéb kereset stb.) mint behatároló tényező, és a személyes fogyasztásképesség korlátai: a rendelkezésre álló idő és az életerő, vagyis a fizikai képesség.

1. A javak felosztása

A javak fogyasztási és termelési szempontból kétfélek:

A „anyagi javak” (materiális jellegűek) elfogyaszthatók vagy tulajdont képezhetnek, mennyiségük korlátozott, és gyarapításra sarkallnak.

A „élményjavak” (lelki-spirituális jellegűek) kevesebb költséggel, könnyen szaporíthatók, használatuk mennyiségileg nem korlátozott, de gyűjtésükhöz (átélésükhöz) belső motiváció is szükséges.

Az előzőket az „anyagi” fogyasztás megsemmisítheti (pl. az élelmet) vagy „kisajátítja” (pl. a házat), egyfajta – sokszor hamis – biztonságot adva. Az utóbbiak „szellemi” fogyasztása értékóvó és másoknak is juttató, fejlesztő, mint a szép festmény vagy a jó zene.

Álljon itt a javak két típusának megkülönböztetésére néhány jellemzőjük összehasonlítása.

1. táblázat: Anyagi javak és élményjavak jellemzői

<i>A javak tulajdonságainak szempontjai</i>	<i>Anyagi javak jellemzői</i>	<i>Élményjavak jellemzői</i>
Jellegük	materiálisak	lelki-spirituálisak
Megjelenésük	inkább tárgyi	inkább szellemi
Megszerzésük költsége	általában több	viszonylag kevesebb
Hasznosításukat kifejező cselekvés	szerezni, birtokolni (haben, to have)	átélni, létezni (sein, to be)

A megelégedettség (kielégítő életminőség) takarékosabban megvalósítható, ha az „élményjavak” (szellemiek) fogyasztásának arányát növeljük. De utóbbiak használata (élvezete) az „anyagi javak” ipari tömegtermelése és a kereskedelem érdeke folytán háttérbe szorult.

Az egy főre jutó nemzeti jövedelemmel nőhet az átlagos reálbér, de az „élményjavak” fogyasztási arányának növelésével a megelégedettség érzete ennél jobban nőhet. Mindenért kell valamit fizetni, de vannak javak, melyeknek megelégedést kiváltó haszna az árához képest nagyobb.

A személyes megelégedettség két komponense 1. az elfogadható jólét (ellátottság), ami gazdasági jellegű érzet; és 2. a boldogság, ami lélektani és spirituális többlet lehet.

A legtöbb ember bírvágya határtalan lenne, de élvezési (fogyasztási) képessége behatárolja azt – azonban azt is lehetséges tágítani a szellemiek részarányának növelésével. Az eseményekben gazdag élet, a cselekvés öröme, az alkotó aktivitás, a „passzívan” élvezett művészet, irodalom, szórakoztatóipari szolgáltatás stb. az „élményjavak” választékába tartozik. Idetartoznak az olyan értékek, mint az emberi kapcsolatok öröme, ami annyira nem áru jellegű és személyes, hogy propagandával nem, példamutatással is csak közvetve ajánlhatók.

Csíkszentmihályi „flow” fogalma², a szerinte „optimális életminőség” közel áll az élményjavakhoz. Ez a „belefeledkezés”, amikor a tevékenység teljesen kitölti a tudatunkat. A művészek elragadtatása, a költők ihlete, a misztikusok extázisa ilyen. A hétköznapi ember számára a szabad idő a legfőbb élménytér. A sízés száguldása, a sakk töprengése, a kártyá-

---

... a szabad idő a legfőbb élménytér ... legfontosabb azonban a kedvelt munkába való belefeledkezés.

zás, a számítógép-programozás, a kórusban éneklés, a tánc, az érdekes társalgás, de a jó olvasás is ide vezethet. Talán legfontosabb azonban a kedvelt munkába való belefeledkezés. Amikor „flow” állapotban vagyunk, akkor – Csíkszentmihályi szerint – nem vagyunk „boldogok”, mert a bol-

dogságérzéshez a belső állapotunkra kell figyelnünk, és ez eltereli figyelmünket az előttünk álló feladattól. Szerinte az egyén életvitele nagymértékben nemétől, életkorától és társadalmi helyzetétől függ. Az, hogy valaki véletlenül melyik „alomba” születik, erősen meghatározza, milyen élményeket szerezhet élete során.

Az élményjavak fogyasztásának fokozását nehezíti, hogy kevésbé reklámozhatók, és kevesebb költség is mobilizálható ilyen célra. „Fogyasztásukhoz” belső és személyre szóló motiváció kell, birtoklásuk mennyisége és hatásuk nehezen mérhető. Az anyagi gyarapodás és fogyasztás fokozása viszont az ellátók (termelők, eladók) profitjának növelését szolgálja. Erre való törekvésük – és ennek eszköze, a mindent befolyásoló kommunikáció – uralja ezért a gazdasági életet, ami a köztük lévő verseny miatt nélkülözhetetlen.

Ugyanakkor a verseny szükséges, mert ez a műszaki fejlődés és a termékfejlesztés mozgatója. Mindez tudatosan gerjesztheti a fogyasztók káros versengését, a kérkedő fogyasztást, a fogyasztási divatok kialakulását és követését még azok számára is, akik nem rendelkeznek elegendő vásárlóerővel. Erre készíti őket a módosabbak luxusfogyasztásának demonstratív hatása is.

Az egyes javak felesleges fogyasztása más javak élvezhetőségét ugyanazon személyek számára korlátozza, mert fizetőképességük, szabadidejük, energiáik stb. lekötése által, elérhető életminőségük színvonalát csökkenti.

2. Az életminőség (megelégedettség) meghatározói

Alapigények (amelyek mindenkinek nélkülözhetetlenül szükségesek)³

a) Ellátottság (nem éhes, nem szomjas, nem fázik) a minimális igények kielégítésének szintjéig.

b) *Egészség* (nem beteg, nincs testi fájdalma, sem érzelmi hiányérzete, vagy más lelki zavara).

c) *Biztonság* (előzők stabilitása, nyugodt pihenőhely és félelemnélküliség).

Az alapigények kielégítése a társadalmi környezetben elfogadható minimumnak feleljen meg. Az azt meghaladó többlet értéke már mint „örömtényező” is érvényesülhet (pl. a minőségi evés-ivás élvezete), de az a vásárlóerő-igényes „anyagi termék” jellegét megőrizve, nála sokszor nagyobb örömhatalmú élményjavak megszerzését akadályozza meg, amivel a fogyasztó életminőségét csökkenti. Az alapigények kielégítése esetén az életminőség javítása annál eredményesebb, minél nagyobb mértékben és minél „gazdaságosabb” élményjavakkal történik.

Az öröm (élvezet, siker) gazdagító élményei

Az „élményjavak”-kal elérhető, inkább szellemi hatások eredményei tartoznak ide, amelyek ésszerűen lehetséges legnagyobb fokú növelést érdemelnek. Tekintsük át ezeket a következő – teljességre nem törekvő – 2. táblázaton.

A táblázatba foglaltak jelentése többnyire közismert, magyarázatukra most nem tudunk vállalkozni. A transzcendencia kérdését azonban meg kívánjuk világítani, ezért azt a következőkben bővebben ismertetjük.

Mint ahogy egész eddigi elemzésünk is a „felhasználó, fogyasztó, vásárló” oldaláról közelítette a témát – hogy marketingszakmámhoz hűen fogalmazzak –, a további ismeretek, irodalmi információk tekintetében is „felhasználóként, vásárlóként” keressük a kívánatot. Vagyis nem elkötelezetten, egyféle megoldás mellett törünk lándzsát (mint ahogy az eladó saját portékáját ajánlja), hanem a talált választékból válogatjuk össze „kosarunkat”. Míg az eladók ideálja az

2. táblázat: Az életminőséget (megelégedettséget) fokozó „élményjavak”

	A cselekmények formája	„Fogyasztásuk” haszna
1. Kultúra		
1.1. Tudás	Tanulás, megismerés	Ismerethasznosítás öröme ⁴
1.2. Tudomány	Kutatás, megoldás Ismeretfejlesztés	Az alkotás és siker öröme
1.3. Irodalom	Költészet, próza Film, színház	Olvasás öröme Nézés és átélés öröme
1.4. Művészet	Zene Képzőművészet (iparművészet, építészet, formatervezés stb.)	A „művelés”, ismeret és hallgatás öröme, nyugtató hatása A megtekintés, a gyönyörködés és ismeret öröme
2. Kultuszok		
2.1. Testkultusz	Sportolás és teljesítménye, testedzés és játék Testápolás, alvás, pihenés, öltözködés Étkezési szokások	A siker öröme, egészségmegőrző haszna Sportérdeklődés mint szórakozás Jó közérzet, higiénia kényelme, öröme Élvezete, kényelme
2.2. Természetkultusz	Természetjárás Tájak ismerete Természetvédelem	Természetcsodálat Vidék- és világléleket Eredményei
2.3. Lélekkultusz, spiritualitás	Érzelmi élet (személyek, haza stb. iránt) Vallásgyakorlás A gondolkozás „transzcendentálása”	A szeretet aktív és passzív öröme Hit és a transzcendens (szellemi, lelki) kapcsolat jó hatása Indukált és intuitív tudás és hatás
2.4. Hivatáskultusz és társadalmi betagozódás	Nem alkotó (reprodukáló) „szellemi” (irodai) munka Fizikai munka és társadalmi betagozódás Szabadidős „munka” (pl. kertészkedés, barkácsolás, kézimunkázás) és a „szellemi” játékok (pl. kártya, sakk) Háztartási és családi tevékenységek	A munkasiker és hivatástudat öröme, a munkahely jó légköre A munkateljesítés öröme, a munkaviszony átélt minősége, a társadalmi emelkedés haszna és elégedettsége A szabadidős játék és munka (hobby) haszna és öröme A teljesítés haszna, a kapcsolatok és elismertség öröme

„egyedárusítás” joga volna, addig mi a vásárlók válogatási lehetőségét tartjuk fontosnak.

Felfogásunk szerint a transzcendens felé vezető úton minden jó útbaigazítás (vallási, lélektani, bölcséleti tanítás) elfogadható, és nem téríthet el saját hagyományos hitbeli ösvényünktől, hiszen az úti cél azonos. (Mint ahogy bornak sem másik bor lehet a vetélytársa, mert a bor kedvelő többfélét is szívesen kóstolgat.)

Így járunk el a következőkben közzétett elmélkedésünk során.

TRANSZCENDENS ÉLMÉNYEK MEGKÖZELÍTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

A világ gazdasági és erkölcsi krízissel küzd. Mindenütt keresik az embe-
ribb és természetesebb alternatív életmódot, ami mind a kommunista,
mind a kapitalista rendszerekkel szemben áll. Bede Griffiths Indiában
élő brit bencés szerzetes munkáját idézve⁵, próbáljuk megvilágítani azt
az örömet, megnyugvást, bátorítást, amit a halandó ember valamennyi
vallás révén a transzcendenssel való kapcsolatból nyerhet. Griffiths a ke-
leti vallások „végső valóság megtapasztalása” alapján látja lehetségesnek
a nyugati tudományban és gazdaságban ma is uralkodó 19. századi egy-
oldalú materialista szemlélet továbbfejlesztését a szellemiek irányába.

A transzcendens misztériumokról is szavakkal szólunk, hogy „túllép-
jünk a szavakon, és eljussunk a szavak nélküli lényeghez” (megértéshez),
ahogy egy buddhista mondás tanítja. Az „élményjavakat” áttekintő tábláza-
tunkban a transzcendens kapcsolatról szólva erre gondoltunk.

Először természettudományos irányból kíséreljük meg a transzcen-
denssel kapcsolatos élményeket megközelíteni, a teremtés és Isten lété-
nek magyarázatait rendszerben áttekintve.⁶ Majd a teremtés céljával, Is-
ten elképzelésével folytatjuk. Végül a transzcendens élmények gyakor-
lati lehetőségeit elemezzük.

1. A teremtés és Isten léte

A materialista világszemlélet szerint a világ örök, se kezdete, se vége. Ez
a megközelítés kizárja a Teremtőt, egyáltalán az anyagtól független szel-
lem, gondolat, intelligencia létét. Ez nemcsak fizikai, hanem teológiai
kérdés is. Volt-e teremtés, vagy lehetséges volt-e a világ véletlenszerű lét-
rejötte?

A kozmológia viszont felismerte, hogy a világegyetemnek volt kezdete, és bekövetkezik a vége is. Az Univerzum kezdetét alfa, a végét ómega pontként említik egyes asztrofizikusok.⁷ Az *antropikus* (emberre irányuló, antropológiai) *elv* továbbmegy ennél, azt feltételezve, hogy az univerzum azzal a szándékkal teremtődött, hogy élet keletkezzék benne, történetének bizonyos szakaszában. Az élőlények tudatossá fejlődve, a mindenség megfigyelőjévé, megismerőjévé válhatnak. Az élet létrejöttének előfeltételeként rendkívül bonyolult tényezőrendszernek kellett azonban megvalósulnia.

Az Univerzum a kezdetén éppen megfelelően tágult ki, a hőmérséklet, az anyag homogenitása és kellő aránya az antianyaggal szemben elfogadható volt. A matéria „finomszerkezetének” jellege, és négy állandójának – a gravitáció, az elektromágneses hatás, valamint a nukleáris erős és gyenge kölcsönhatás – értékei is a kívánatosak voltak. Egy kis különbség bármelyikben már a csillagok és tejútrendszerek kialakulását is lehetetlenné tehetné volna. A héliummá alakuló hidrogén mennyisége, a szén és oxigén képződésének magfúziós folyamata, a víz keletkezése, a szerves anyag alkotóelemeinek jelenléte, a mágneses mezőt létrehozó fémek felhalmozódása a Föld mélyében és bolygónk tengelyének dőlésszöge mind-mind megfelelőek és a hozzáértők szerint szükségesek voltak az élet keletkezéséhez. Napunknak mint csillagnak jellege és életkora is megfelelő volt, hogy csak kiragadva néhány legfontosabbnak tartott feltételt számba vegyünk.⁸

Henri Poincaré a 20. század elején kaotikus viselkedésnek nevezte el azt a jelenséget, amikor az okok igen kis változásai az okozatban hatalmas változást váltanak ki. Edward Lorenz meteorológus 1963-ban publikálta aztán azt a felfedezését, hogy időjárás-előrejelzésekre irányuló számítógépes számításai kiinduló adatainak már kicsi változtatása folytán egészen más eredményhez jutott. Ennek a *káoszelméletként* ismert törvényszerűségnek lényege az, hogy a kezdeti feltételek jelentéktelen változásai hatalmas változást eredményezhetnek a végeredményben. („Pillangóhatásként” is emlegetik ezt: a lepke szárnycsapása esetleg nagy messzeségben hatalmas tornádót kelthet.)⁹ Ez a gondolatsor valószínűleg jól alátámaszthatja az antropikus elv igazságát: Elég lett volna egy aprócska változás bármelyik fentebb felsorolt feltételben, és nincs élet. A szigorúan pontos feltételek *véletlen egybeesésének* valószínűsége pedig elképzelhetetlenül kicsi. Ez „tervezett” *tudatos teremtésre*, és annak valamiféle *megalkotójára* enged következtetni.

De akkor mi lehetett a kezdet és a vég, és hogyan egyeztethetők össze a teremtettséggel és a Teremtővel?

Rudolf Clausius bonni professzor, az MTA t. tagja 1865-ben történt megállapítása szerint „A hő sohasem megy hidegebb testből melegebb testbe. A világegyetem energiája állandó, entrópiája maximum felé tart.” Az energia megmaradásának törvénye szerint, az Univerzum energiakészlete állandó, csak átalakítani lehet. Clausius entrópiája pedig kifejezi minden energiaforma *rendezetlenségét*. A „perpetuum mobile” lehetetlenségével kapcsolatos és egyéb gondolatait Kelvin és Planck is alátámasztották.¹⁰

Clausius felismerte azt is, hogy az Univerzum entrópiája változik, és ez mindig nagyobb, mint nulla, vagyis növekszik. Ennek folytán előbb-utóbb eléri azt a szintet, hogy az energia kiegyenlítődik. És akkor „megdermed” a kozmosz. Ami azt jelenti, hogy minden „öregszik”, és ez valamennyi természeti jelenségre érvényes.¹¹

Fentiekből következik: 1. A „*vég*” magyarázata: minden anyag megszűnik („meghal”) egyszer, amikor az entrópiája kiegyenlítődik. 2. Viszont van *fejlődés* a kozmoszban, vagyis változás az időben. 3. Akkor pedig *kezdet*e is kellett legyen valamikor!

Georges Lemaitre belga abbé, fizikaprofesszor Big Bang felvetése (1927) szerint: az Univerzum egy nagy *létre-robbanással* kezdődött. A második pillanattól ez a Nagy Bumm inkább *tágulás* volt, mint robbanás. George Gamow írta le e folyamatot részletesen (1948), ami megegyezett a termodinamika Clausius-féle második főtételével, harmonizált Newton gravitációs egyenletével és az észlelhető világ képével. Még Einstein relativitáselméletével is összeegyeztethető volt. Az *idő és tér* ezzel kezdődött; az idő kezdetét már Szent Ágoston is a teremtéshez kötötte.¹²

A világegyetem életének két lehetséges modelljét vitatják: A nyílt szerint a kiterjedés örökké folytatódik, a zárt modell feltételezi, hogy egyszer elkezd zsugorodni, csillagok és galaxisok szűnnek meg, és bekövetkezhet a Nagy Bumm ellentéte, a megsemmisülés.

Voltak azonban, akik nem fogadták el az ősrobbanás elméletét, mert hiányzott az ok-okozati magyarázata. Az *állandó állapotú világegyetemet* hirdették alternatívaként, amiben a változatlan entrópiájú anyag folya-

---

**... minden „öregszik”, és
ez valamennyi természeti
jelenségre érvényes.**

matosan újra létrejön. (Vagyis az anyag nem egyszerre jött létre, de állandóan keletkezik.) Ezt a hipotézist a háttérsugárzás felfedezése cáfolta meg, ami a Big Bang (állítólag a tv-zajban láthatóan is megnyilvánuló) utóhatása, és termikusan 3 Kelvin fokú sugárzás.¹³ Ennek létét 1948-ban már feltételezték, és 1965-ben bizonyították be.¹⁴

A gravitációból az következne, hogy az Univerzum előbb-utóbb egy nagy masszába olvad össze. Ennek elmaradását Newton még a végtelenséggel magyarázta. Edwin Hubble adta a megoldást (1924),¹⁵ felfedezve, hogy galaxisunkon kívül is van még sok galaxis; ezek távolodnak, és minél messzebb vannak, annál gyorsabban. Megfigyelték a világegyetem tágulását...

Ebből azonban az is következik, hogy a Mindenség valamikor egy pontban volt, mondjuk a teremtés idején, „kezdetben”. Érdekes, hogy az Istent vallók és tagadók egyaránt használják a tudományos eredményeket, csak másképpen magyarázzák azokat!

Heisenberg elméletei, és az, hogy nagyon magas hőmérsékleten a négy erő egyesül „szingularitássá”, magyarázhatná a bekövetkező megsemmisülés utáni esetleges teremtés, „újraindítás” módját (lehetőségét).

2. *Mi lehetett a teremtés célja, milyen a Teremtő?*

Platón, Arisztotelész és Leibniz az *okozatisággal* érvelt: mindennek van oka. Lehet a teremtésnek is? Ez feltételezné az időt, az előzetességet, pedig az idő – Einsteinen alapuló mai tudásunk szerint – csak a teremtéssel kezdődött. Az örökkévaló világegyetem kizárná Isten létezését mint Teremtőt. A teremtettség előbbiekben vázolt valószínűsége viszont megköveteli azt, de óvakodjunk egy fantáziával teremtett, az ismeretlent magyarázó „hézagpótló istentől”.¹⁶

A gondolkozó ember spiritualitása lehet a megoldás, ami „velünk született, kizárólag az emberhez kapcsolódó jellemző. Nem materiális, hanem szellemi dimenzió, kapcsolat a személy és egy magasabb erő között, ami meghaladja a vallási hovatartozást.”¹⁷ A spirituális élmény nyitott a transzcendensre, életerőnek nevezhető energia, ami birtoklási vágytól való távolodást is jelent.

Az USA-ban az 1950–60-as években kicsírázott „humanisztikus pszichológia” karolta fel a spiritualitást, vallás helyett, mellette a „humanisztikus életvitelt” hirdetve, részben Jung és Maslow tanításai nyomán. A spiritualitás alapvető teisztikus (Isten-központú) formája megmaradt,

a kereszténység mellett több keleti vallás módján is. A humanisztikus spiritualitásnak gyógyászati jelentősége is van. Természetes spiritualitásként a maslow-i csúcscélmenyt, a művészi átélést, a természet csodálatát és a szelf¹⁸ és Univerzum kapcsolatát stb. értették.¹⁹ A személy és a Világegyetem kapcsolata érdekes kérdéseket vet fel.

Mi lehetett a célja az Univerzum létrehozásának? A kő létrejöhet energiából, de egy gép, például egy egyszerű óramű, már intelligens készítő igényel. A világ bonyolultsága és összefüggései pedig egy magasabb teremtő intelligencia feltételezését kívánják meg. A teremtés célja pedig lehet további intelligencia létrehozása is.²⁰ Ez beleillene egyik korábbi elképzelésembe, mely szerint ennek a felhalmozott és fel is használt „szelleminek” pótlását, körforgását szolgálhatja az ember létrehozása. Miután a kreacionizmus elméleteit többen megkérdőjelezték, felvázolom erre kidolgozott elképzelésemet.

Az energiakettősség gondolati modellje

A transzcendenssel kapcsolatban két prekonceptió uralkodik: Az (Isten) *hívó* és az (Isten) *tagadó*. Ezek kompromisszuma lehet a „kettős energia modell”, másképp a protoenergiák dualitása.

E szerint az „energiának” kétféle típusa, formája²¹ van: a materiális (M) és a spirituális (S).

1. Ezek egymást hozzák létre, képezik, teremtik.
2. Egyensúlyban vannak: mennyiségük (közel) azonos és állandó, és a mindenségben mindenütt együtt vannak jelen.
3. Egymásba átalakulásuk folyamatos és kiegyenlített (de ennek ereje [intenzitása] változó lehet). Az S átalakulásával az M rendezettebbé válik: entrópiája csökken.²²
4. Az Élőlényekből fejlődő EMBERben (és hozzá hasonló „Csúcscélőlényekben”) alakul át az anyagi energia (M) szellemi energiát (S) képezve.
5. A szellemi energia hatalmas transzcendens mennyisége teremti az anyagi világot (időnként nagy és folyamatosan kis lépésekben).
6. Kiáramlása nyomokban az anyagvilág egyes élőlényeiben megjelenik, és ezzel befolyásolhatja a történéseket, a fejlődést.

Munkahipotézisem – saját szerény fantázialeleményem – vázlata (szerkezete) a következő:

3. táblázat

Az S-energia szférája	Az M-energia szférája
<i>Transzcendens</i>	<i>Immanens</i>
<i>Spirituális</i>	<i>Materiális</i>
<i>Szellemvilági</i>	<i>Anyagvilági</i>
TÚLVALÓSÁG	ITTVALÓSÁG
„Fentvaló”	„Lentvaló”
Lét 1.	Lét 2.
<i>Az S-energia működése</i>	<i>Az M-energia működése</i>
<i>Leszáll</i>	<i>Felemelkedik</i>
<i>Materializálódik</i>	<i>Spiritualizálódik</i>
Ami a	Ami az
TEREMTÉS, ÉLET	ÜDVÖZÜLÉS, EMBER,
születés, keletkezés	elmúlás, halál
kozmológiai magyarázata lehet	vallási értelmezése lehet

Ez a modell kétféle „energiát” feltételezve, kétféle istenképet és kétféle transzcendens kapcsolatot képzel el: elsőt a csak anyagvilágban élő ember, a másodikat a szellemi világot is megtapasztaló számára.

Tekintsük át az alábbi táblázaton ezeket az összefüggéseket:

4. táblázat

	<i>Istenképe</i>	<i>Transzcendentális kapcsolata</i>
Az anyagvilágban élő megszokott (tipikus) ember	Szerető, segítő, védő, „személyes” mennyei Atyjának tekinti a jó Istent	A hagyományos „helyben” (kultúrkörében) szokásos vallásgyakorlat, a társhitrendszerek elemeinek toleráns hasznosításával
A szellemi világot is megtapasztaló ember	Mint mindig mindenben jelen lévő Világszellemnek érezheti a Mindenhatót	Örömteli világ- és hitélmény, melyet tudatosan elmélkedő, kérő és hálaíma, vagy kontemplatív elmélyedés révén él át

A szellemi energia körbeáramlása (az S–M–S folyamat) a vízéhez hasonló: esőként lehullva az anyagi élet nélkülözhetetlen részét képezi, ami majd hosszú földi út után a Szellemtengerbe kerül vissza. Az életben képződött szellemmel gazdagodva, a transzcendens tengerbe érve végtelen boldogságot érez, és átveheti abból a teljes tudás „sóját”. Mert e folyamat ismerete a „sós” tengerben ízlelhető, de a csapadékban nem kaphatta, az mindig sótlan, saját sóját (tudását) ki kellett oldani magának a világ „közeteiből” az élete során. (Vagyis: élettapasztalatai alapján megismerni, felismerni, elsajátítani. Legyen ez a gyenge természeti hasonlat megvilágosító és nem zavart keltő!)

Az anyagiba (M) az élet képzése során, „emanációként” S is kerülhet: az evolúció során egyre több. A csúcslény szaporítani, termelni is tudja. A személybe került S néhány cseppje zseniális gondolkozókat hoz létre, ritkán nagyobb kibocsátott mennyisége prófétákban szólal meg, de szökőárnyi méretben isteni inkarnációkhoz is vezethet.²³

A csúcslényekben képződő S a személy Hite által fejthet ki hatást. Ennek legegyszerűbb formája az Ima erejében valósulhat meg. A hit csodaként „hegyeket mozgathat”, vagy imahatásként porszemeket. (De szembe kerülve a porszem is vakító lehet – és Mindszenty bíborost idézve: „egymillió hívő imája hazánkat menthetné meg”.

A Hit kétirányú (akár az adó-vevő rádió). Mint szellemi adó és vevő váltakozó irányban működik: általa kérhetünk és kaphatunk a transzcendens kapcsolat révén.

(Amit leírtam, nem „tudományos” tézis, csupán „költői” eszmefuttatás.)

A kétféle energia egymásba való átalakulása még magyarázatra szorul, amit laikusként csak „sejtetve” próbálunk megközelíteni: Az S-ből keletkező (átalakuló) M energia útja (pályája) az atomrészecskéken át az elemekig, azok periodikus rendszeréig, a lehetséges molekuláig, azok tulajdonságai és valószínűsége révén az anyagvilágig, annak fejlődése az életig, annak evolúciója a gondolkozó, érző, szellemet képző lényig, és annak visszatérésével már S energiaként, a Világszemlebe, az azt gyarapító beolvadásáig tart – amiből új M energiakibocsátás következhet be.

E folyamat lépéseinek tudományos magyarázatai és azok bizonyítása elképzelésünk szempontjából közömbös, a két energiaátmenet (S–M–S) módja is többféleképpen magyarázható. Életmód-elgondolásunk alátámasztásához elég, ha elfogadjuk létezésüket.

A Hit hatásának esetleg lehetne természettudományos analógiája az a kvantumfizikai (schrödingeri) feltevés, hogy a kozmoszt megfigyelő lény nélkül a Világegyetem jelenségei is másképp valósulhattak volna meg. (Nehéz eldönteni, hogy az említett fizikai és vallási elképzelés közül melyik tűnik „misztikusabbnak”?)

Két egymásnak ellentmondó magyarázat mássága is közömbös a jelenség hatása, eredménye szempontjából.

Két egymásnak ellentmondó magyarázat mássága is közömbös a jelenség hatása, eredménye szempontjából.

Feltehető az a kérdés: „Hát előttük mi volt?” – akár a materiális világegyetem(ek)re, akár a felvetett kettős energiarend-

szerre gondolunk. Nem lehetett semmi, mert *idő sem volt*, mert az csak a teremtett térrel keletkezett. A tér pedig a hirtelen tágulással született, és az idő ez által jött létre Einstein szerint. Ennek lehetőségét a *szingularitás* magyarázza: minden materiális energia bele volt sűrítve egy pontba, ami kitágult, és létrejött a tér, az idő, az anyag, és velük az Univerzum törvényei. *Vajon nem a szellemi erő volt e folyamat „első mozgatója”?*

De ha arra gondolnánk, hogy a speciális relativitáselméletet is igyekeznek megcáfolni,²⁴ és a létezők körforgásának labdaszerűen végtelensége, örökkévalósága is elképzelhető: tekintsük ezeket az ellentmondásokat is, a fenti elvünk szerint, irrelevánsnak.²⁵

Nyitva maradt azonban változatlanul az a kérdés, ha a teremtés cselekmény, volt-e alanya alkotóként? *Volt-e a világnak alkotója, és ha volt, akkor milyen lehetett?*

Kant azon a véleményen volt, hogy a tudósok nem tudják bizonyítani az Isten létezését, azt sem, van-e szabad akarat, és mi történik a halál után. Ez már metafizika, és nem bizonyítható.²⁶ Már Galilei is belátta: „Az a hiú igényünk, hogy mindent megértsünk, a megismerés (módja ismeretének – T. P.) teljes hiányából ered.”²⁷

Az Isten létét bizonyítani hivatott „teodiceák” és a kreacionizmus cáfolata már többeknek okozott sikerélményt, de elképzeléseink szempontjából közömbösek. Hawking és Mlodinow²⁸ könyvének Brendel²⁹ általi elemzéséből tudhatjuk, hogy Canterburyi Szent Anzelmus első és Aquinói Szent Tamás (Arisztotelészre épített) istenbizonyítása hogyan dönthető meg; hogy William Paley biológiai tervezettségét biztosító

„órás mestere” (1802) is „elszegődött” Darwinhoz – hogy a régiekről szóljunk. Az Univerzum „finomhangoltsága” élt legtovább, mint az intelligens tervezés támasza, amit az ingatott meg, hogy a téridő határtalansága is elképzelhető, és abban a nagyszámú hasonló bolygó, sőt végtelen sok világegyetem („Multiverzum”) feltételezése a véletlennek is lehetővé tenné az élethez szükséges feltételek egybeesését valahol.

A modern világmagyarázat elfogadja ugyan a *teremtés* szükségességét, de a deista felfogást követve nem tételez fel további transzcendens beavatkozást. A másik felfogás szerint az események nem véletlenszerűen történnek, hanem egy magasabb erő – teisztikus vallásos fogalomként: Isten – által irányítottak.³⁰ László Ervin³¹ szerint több teológus foglalkozik a folyamatos gondviselés és a tudomány összeegyeztetésével, a felülről jövő hatást az alulról lehetőséggel kiegészítve. Ez utóbbi felel meg ismertetett elképzelésünknek, ami a bekövetkező jövő Hit általi befolyásolásának lehetőségét sem zárja ki.

A világ teremtettségét az élet feltételeinek csodálatos összhangjával tettük az *antropikus* elvvel kapcsolatban valószínűvé, hihetővé. Aztán ennek vitatható részeire derült fény. Az élethez szükséges struktúrák, a Naphoz hasonló csillagok megjelenése, a szénképződés folyamata már meghökkentő véletlenek egymást követő valószínűtlen sorozatai voltak. Ez a szabályos elrendeződés, dinamikus fejlődés a „kozmosz evolúcióval” jöhetett létre, az élet, a spiritualitás felé. Vladimir Vukanovic³² végkövetkeztetésében: „A világegyetem inkább hasonlít egy nagy gondolat-hoz, mint egy nagy géphez.” Valószínű, hogy nincs egységes világmagyarázat, de az elméletek mozaikja adhat felvilágosítást minden konkrét jelenségre, és nem valami egyetemes törvény.³³ Ez egybevág Jäger³⁴ által írtakkal: Az Univerzum nem tárgy, hanem folyamat, egy tudathalmaz, ami folyamatosan materializálódik. Isten valószínűleg meg magát – mint a hinduk Shivája –, „táncolja” a teremtést. Testünk is egy információs program (DNS), ami folyton újraképezi önmagát. Ez megfelelhette a kettős energiarendszer „körfogatásának”. A természet önszabályozott evolúciója az élő anyagtól a gondolkozó lényig, a szellemvilágig vezet. Hasonló lehet Isten fogalmának „evolúciója” is az emberi képzelet hitvilágában.

Bármelyik magyarázatot fogadjuk el – az összhangnak, koherenciának –, létrehozásához intelligencia (tudás, képesség) és szándék kellett. Az Univerzum úgy teremtődött, hogy életet szülhessen. Ez egy még sok-

kal magasztosabb problémát vet fel: a szándékos teremtés, az Isten létezésének kérdését. A természettudományból kiindulva, Max Planck szerint: „A hívők számára Isten van a kezdetben, a fizikusok számára Ő van minden megfontolás végén.”³⁵ Vörösmarty csodálatos sorai is rímelnék ezzel: „A természet örök könyvét forгатni ne szűnjél, benne az Istennek képe leírva vagyon!” Vagyis Istennek léte a teremtett dolgok alapján, emberi értelemmel felismerhető. (I. Vatikáni zsinat és Róm. I. 20.)³⁶

Az Isten létének problémája azon alapul: milyennek képzeljük? Jézus Krisztus Atyánknak, oltalmazónak, segítőnek, kegyelmezőnek tanította. Az Ószövetség istenét még másmilyennek is láthatjuk, ha nem állítjuk bele abba a kulturális és vallási környezetbe, ahol született: Ábrahámot fia megölésére biztatta, hogy hűségét bizonyítsa. (A próbatétellel hitet vár Ábrahámától, amit követel tőle, az ellene mond az isteni ígéretnek, hogy nagy néppé teszlek.) Ádámot és leszármazottait „eredendő bűnnel” sújtotta, ha nem is egy almáért, de engedetlenségéért. A tízparancsolat alapján törvényekben elvárást támasztónak („félőn szerető”) és büntetőnek is látható.³⁷

Ez a látszólag ellentétes szemlélet lehetne probléma. Értelmezhetnénk úgy, mint a régen fogalmazott szentírás – olykor előforduló – ellentéte volna a mai tudománnyal. Pedig még Mózes „hatnapos” teremtéstörténete is értelmezhető: ha az első napot 8 milliárd évnek, a másodikat 4 milliárd, a harmadik 2, azután 1, majd félmilliárd és a hatodikat 250 000 évnek vennénk. (Dos Santos tibeti szentjének példázata ez.) E szimbolikus „napok” eseményei a mai tudomány állításaival, a kozmikus evolúció logaritmikus skálán ábrázolt időszakasaival jól összeegyeztethetők volnának.

A zsidó-keresztény hagyomány „emberszabású” (antropomorf) istene helyett egy Teremtő Intelligenciát lehet elképzelni, esetleg egy pantheisztikus, vagy egyszerre transzcendens és immanens („panentheisztikus”), mindenben jelen levő Istent. Végző fokon a *mindenségelmélet* oda jut, hogy az Isten képezi az egész mindenséget, a természet is az Ő része. Vagy, ahogy Pál apostol Istenről mondja: „Bizony nincs Ő meszse egyikünkötől sem, mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk.” (ApCsel. 17, 27–28)³⁸

De pragmatikus vallásszemléletünk az embereknek szükséges, segítő; képzeletükben, vágyaikban élő Isten-képet keres. Isten nem halt meg Nietzsche megfogalmazása szerint, de a sokféle ember számára sokféle

formában élhet. Az ősembernek félelmei sugalmazhattak ösztönösen egy félelmetes, de védő, tápláló totemszerű istenképet. A megtestesült Istenünktől tanult „Mi atyánk” szükséges korlát a bűn szakadéka szélén, és kapaszkodó a magasabb létre emelkedéshez. Az ember úgy kívánja Istenét, mint a karját apja felé felnyújtó kisgyerek, vagy a gazdájához élelemért és védelemért futó kutya – hogy Babits Mihály szép hasonlatára emlékezzünk.³⁹ Az ember Isten-igénye a meghatározó: miért tölt be nagyobb szerepet az emberek életében a karácsonyfás Jézuska aranyvasárnapon, mint a nagypénteken szenvedő és húsvétkor dicsőségesen feltámadó Krisztus?

Talán vegyük figyelembe a Teremtőt tapasztalatból ismerő Keresztes Szent János véleményét, akit Istenről kérdezve, azt válaszolta „Sem ez, sem az.”⁴⁰

Pragmatikusan szemlélve, a hit az emberek életérzéseiben megnyilvánuló pozitív hatása folytán értékelhető. Tartalmának milyensége, formája, eredete közömbös.

Mint már előbb kifejtettük, kétféle „Isten-képünk” lehet, mindkettő igazi, valóságos: 1. A tudati, „Aki” az emberi gondolatban, érzelemben, ösztönünkben jelenik meg. 2. A szellemi „energia”, amit az emberek tudatalattijukban, a kiválasztottak kontemplációban, elragadtatásban élhetnek meg.

Feltételezésünk szerint a bennünk is jelen lévő Világsszellem (S energia) – vagy távhatással az „Istent reprezentáló” központja – kelti azt a nem kognitív és nem verbalizált tudattalan érzetet, ami a tudatban élményként, tudásként megjelenik.

Ilyen „Isteni intuíció”-ként volnának említhetők azok a „sebesen felbukkanó sejtések, megvilágosodások”, amiket az egyházatyák istenhitük transzcendens kapcsolatából vezettek le. Ádám György⁴¹ erről írva megvilágítja, hogy ez a tudattalanból felbukkanó sejtés megfelel Henri Bergson – Descartes-ra és Spinozára visszavezethető – intuícióelméletének, összhangban a természettudományos szemléletű kognitív lélektan-nal, ami szerint a „prekognitív tudás az agyban implicit memória formájában rögzül, és válik robbanásszerűen tudatos felismeréssé.”

A megváltoztatható emberi tudatot sokan kutatják⁴², és EEG-felvételekkel is igazolták a keleti kultúrákban évezredek óta ismert és művelt „ráébredő” tudatállapotokat (jóga: Szamádhí; zen: Szatori; tao: An).⁴³ Az emberi tudat transzcendens kapcsolatainak tudománya és

gyakorlata Patanjali Vivekananda⁴⁴ által ismertetett szutráiban olvasható.

De az emberi fantázia és az ádami nagyobbra vágyás néha továbblép az előzőknél. Feltételezi, hogy olyan szerkezet feltalálása is bekövetkezhet (ahogy arra már margittai Neumann János, a számítógép megalkotója is utalt), ami „gondolkozó gépeket” tud létrehozni. Dos Santos regényében a világűr benépesítése történhetne ilyenekkel, a végpusztulás elkerülésére, az élet újraélesztésével.

Ha ez többször is ismétlődhetne, akkor az Univerzumok óriási ciklikusan ismétlődő programok volnának, amelyeket egy előző Univerzum intelligenciája hozott létre, hogy biztosítsa visszatérését a következő teremtésben (Univerzumban).⁴⁵ Ez harmonizál a már említett „Meta-univerzum” feltételezésével, ami végtelen sok Univerzumot tartalmaz.

De e nélkül is elképzelhető az élet léte a Földön kívül, aminek kicsi a valószínűsége, annak tagadását is elfogadhatóvá teszi. Csak a Földön, vagy másutt is kialakult az élet lehetősége? Mindkét feltevés egyelőre csak hiten alapulhat, nem bizonyításon.⁴⁶ De volt, hogy tudósok is valószínűsítették a párhuzamos evolúciót, a több helyen létező élővilágot az Univerzumban. Már a Mindentudás Egyetemén is hallhattunk az MTA keretében folyó exobolygó-kutatásról.

A természettudomány is ad támpontot e kérdés megválaszolására. Alain Aspect (*1947), a Francia Akadémia Wolf-díjas tagja valószínűsítette, hogy a nukleáris részecskék kommunikálhatnak egymással, még akkor is, ha ezek a Világegyetem különböző pontjain vannak, egymástól mérhetetlen távolságban.⁴⁷

Ismert jelenség, hogy jelentős gondolatok, felismerések, felfedezések közel egy időben egymástól távol és függetlenül jönnek létre. Ennek két magyarázata lehet. A kézenfekvőbb az, hogy a körülmények változása, az ismeretek, lehetőségek fejlődése mindkettőnél – vagy akár többnél is – azonos vagy hasonló volt. De nem zárható ki az sem, hogy az új gondolatok létrejötte „kisugározva” hat mások elméjére, a távolabb lévőkre is. De hol lehet ennek a távolságnak térbeli határa, különösen, hogy a tér fogalma is bonyolultabb, összetettebb, mint amit környezetünk mérőeszközökkel mérni tud. Vajon nem volna elképzelhető, hogy ez a hatás csillagászati távolságokon át is hat, sőt időbeli korlátai sincsenek, és nemcsak azonos időben, hanem tartósan, később is felfogható? Ha nem is párbeszéd, de bizonyos fokú gondolatátvitel így távoli „világok” között is elképzelhető... talán.

Az Univerzum újonnan felismert tulajdonságai is arra utalnak, hogy a dolgok közt olyan kapcsolatok lehetségesek, amit nem is sejtettünk; az energiának olyan szerveződése van, amit nem ismertünk. A részecskék nem jelekkel kommunikálnak, de egyetlen entitást képeznek, szétválasztásuk csupán illúzió.⁴⁸ Hétköznapi eszünkkel ez nehezen követhető. *Mennyivel inkább hihető ennél, hogy közvetlen kapcsolatba kerülhetünk a mindenütt jelen lévő Teremtőnkkel?*

3. A transzcendens élmények gyakorlati lehetősége

Mi lehet a transzcendens élmény, mint az életmód eleme, a boldogság, megelégedettség egyik alapja?

Tanulmányunk elején álló nagyobb táblázatban próbáltuk áttekinteni az ilyen élményjavak lehetséges körét. Ezek fontos része – a táblázat 2.3 „Lélekkultusz” szakaszában – a transzcendenciával kapcsolatos spirituális, nagyrészt vallási élmények jelentőségének növelése volna.

A spiritualitás és vallás azonban kétféle megközelítése a transzcendensnek⁴⁹: A *vallásosság*: intézményhez kötött, ideologikus, rítusokkal gyakorolt közösségi Isten-kapcsolat, statikus és kognitív. Szervezetben működik, de „szíve” a hívők hite. (Nehezen különíthetők el szabadjára engedett negatív formái: a sátánisták, az öngyilkosságra kényszerítő Mennyország Kapuja stb.)

A *spiritualitás*: személyes, egyedi, az élet értelmének keresése motiválja, dinamikus és érzelmi. (Az USA-ban több száz irányzata és intézménye működik, amibe nem csak a jógát, a New Age irányzatait és hasonlókat, hanem az okkultizmust és a paranormális jelenségeket is beleértik.)

A vallás és spiritualitás kölcsönviszonyban vannak, de a transzcendenshez másképpen viszonyulnak. Mindkettő stabilizáló, az élet nehézségeit, az élet-halál kérdést értelmezi, segíti megoldani.⁵⁰ A vallásoknak vannak egyes kultúrákhoz, felekezetekhez kötött jellegzetességei. A kultúrkörnyezettől független kérdések a spiritualizmusban is megtalálhatók. Így mindkettőben jelen van a veleszületett emberi vágyakozás a természetfelettire.

A részecskék nem jelekkel kommunikálnak, de egyetlen entitást képeznek, szétválasztásuk csupán illúzió.

E problémakört ma már empirikus kutatásokkal is vizsgálják. Így Ralph L. Piedmont megközelítésében a spiritualitás mint önálló személyiségdimenzió jelenik meg. Az általa kifejlesztett Spiritualitási és Vallási Érzület MÉRŐSKÁLÁBól hazánkban elsősorban az annak részét képező Spirituális Transzcendencia Skálát (STS) használták. Az STS három alskálája, az ima/meditáció által érzett beteljesülés, az univerzalitás és az összekötöttség elfogadható pszichometriai jellemzőket mutatott.⁵¹ Érdekes, hogy ez a kvantitatív skála a vallás keretében a rítusok gyakorlását, míg a spiritualitásként az imát/meditációt méri. Transzcendencián Piedmont nem teológiai fogalmat, de az „itt és most”-hoz és materializmus-hoz kevésbé ragaszkodást, az „érzékelhetőn túl lévő”, a közvetlen tapasztalatot meghaladót érti.

Tapasztalatnak minősülnek azonban élményeink, minden, amit átélünk, ahogyan megéljük életeseeményeinket. Az, hogy azokra emlékezve, azokat hogyan értelmezzük Istennel, hitünkkel kapcsolatban, ezen múlik – Oser⁵² nyomán – spirituális, vallási szemléletünk. De Pál Ferenc lelkész szerint: a személyes istenkapcsolat érdekében először az emberi kapcsolatokban kell átélnünk azokat a tulajdonságokat, amiket a Istennek kívánunk tulajdonítani.⁵³

W. Jäger tanácsa, hogy az anyagi jólét helyett a szellemi jólét⁵⁴ lehetne a célunk, amit táblázatunkon ajánlott élményjavainkkal és meggyökeresedett vallásaink gyakorlásával érhetnénk el leginkább. De hogyan növelhetők a vallási élmények? Mi lehetne erre a keresztény válasz?

A Bibliában a Máté által leírt Hegyi beszédben mondott 8 boldogságból az első így hangzik (Károli Gáspár–Ravasz László fordításában): „Boldogok a lélekben szegények, mert övék a mennyek országa – (Mt 5,3) Luther „selignek” fordította a boldogot, ami nála a „geistlich arm” hívők jutalma. A görög szöveg azonban úgy is fordítható (egy johannita kiadvány szerint): „üdvözültek a Szentlélek által szegények”, amit úgy értenék, hogy akik kevesebb anyagival beérnek, ezért megelégedettebbek. Ezt alátámasztja Lukács evangéliuma (Lk 5, 20–21) is, ahol: „Boldogok vagytok ti, szegények, mert tiétek az Isten országa. Boldogok vagytok ti, akik most éheztek: mert megelégtültök.” És arra is tanított Jézus, hogy legyünk irgalmasok: segítsük a nélkülözőket, testi és szellemi javakkal. Van olyan tanítás is (Pargamentet idézve)⁵⁵, hogy a földi életben elszenvedett igazságtal-

lanság az örök életben egyenlítődik ki. De Krisztus tanítása így nem értelmezhető, és ezt – Marx nyomán – jól felhasználták a kereszténység ellen az ellenségei.

Minden embertársunk alapszükségleteinek kielégítése volna az irgalmasság parancsának teljesítése. Az anyagi javak iránti vágyak mérséklése és az élet élményjavakkal való gazdagítása pedig a Hegyi beszéd „szegénység” fogalmának egyik értelmezése is lehetne.

Marcus Aurelius, a sztoikus császár már azt tanította, hogy ne mindig többre, újabbra vágyjunk, ami még nincs; de arra gondoljunk, hogy a meglévő értékeinket mennyire kívánnánk, mennyire vágnánk rájuk, ha nem lennének, vagy elvesztenénk azokat. Gondoljunk csak szeretteink vagy megszokott régi tárgyaink elvesztésére!⁵⁶

Az élmény *átélésnek*, *átérzésnek* is mondható. Amit ugyancsak lehet anyagelvűen vagy szellemi módon magyarázni. Az élőlények léte ugyanis – egy magyarázat szóhasználata szerint – két síkon írható le: a *redukcionista* az atomokból, molekulákból, anyagból vezeti le. A *szemantikai* szerint viszont az élet információs struktúra, ami valamilyen szándékból (célból) működik.⁵⁷ Az egész több, mint a részek összessége, tanítja az alaklélektan, és az egész nem is tud a részek működéséről. A szemantikai (tudat) nem is sejti, hogyan működik a redukcionista (agy), de egy- másra vannak utalva. Egy könyv tartalma szemantikai, a papír, a festék redukcionista. Vajon a Világegyetem teremtése értelmezhető szemantikailag?⁵⁸ Válasz lehet erre a László Ervin által leírt⁵⁹ „mező-elméletben” megvalósuló világteremtő szoftver.

A lélek csupán a képzelet szüleménye, csodálatos illúzió, amit vágyunk szült, hogy megmeneküljünk az elkerülhetetlen haláltól?⁶⁰ Ez viszont a legtöbb vallás szerint nem a megsemmisülést jelenti. A feltámadt keresztény hívőnek a Megváltó készít mennyei hajlékot, a buddhista tanítás szerint nem a túlélő részünk, hanem csak az *individualitás érzete* szűnik meg a nirvánában.

A HIT is olyan érzet, mint az öröm. Az evangélium: örömhírt jelent!

Az örömérzet „redukcionista” magyarázata a dopamin hormon képződése az agyban; „szemantikai” magyarázata a pozitív élmény. Vizi E. Szilveszter akadémikust idézve: neurokémiaailag a boldogságnak van egy központja; a limbikus rendszer része ez, ahol egy kémiai anyag szabadul fel, aminek fokozott képződése során az ember úgy érzi, „hogy elégedett, hogy boldog”.⁶¹

A limbikus rendszer az érzelmek, emóciók színtere. Befolyásolja érzelmi világunkat, hangulatunkat, kedélyünket. Az öröm (Lust), illetve a bánat (Unlust) biológiai tényezője. Kasimir Magyar híres svájci marketingprofesszor értelmezése szerint a LUST 1. kívánság valami örömközlő iránt, 2. vágy arra, amit az ember szívesen csinál vagy birtokol, 3. a jó közérzet érzete és a megelégedéssel kapcsolatos érzés-minőség. Kasimir Magyar illat-monográfiájából érdemes témánkhoz figyelembe venni, hogy a dopamin fontos információközlő az agy idegsejtjei között. Az érdeklődés, kíváncsiság, kalandvágy és újdonságok iránti nyitottság érzéseit közvetíti. Az agyban képződik, mennyiségét bizonyos narkotikumok, de már az alkohol is növelheti. A dopamin hiánya és túltengése egyaránt káros. Egészséges egyensúlyát „tréninggel” lehet beállítani, szintje növelhető. Könyvében neurokémiai Happy Makersnek írja az ilatokat.⁶²

A dopamin az agy limbikus részében keletkezik, a hippocampus és a magdala a leggazdagabbak ebből a hormonból, ami az agysejtek közötti információáramlást erősíti. A figyelmet, a motivációt és főleg az örömrészt, a kedélyt, boldogságot, az elért eredmények örömét és értékelését segíti elő. Emellett más igen fontos hormonok képződésének is irányítója. Az emlékezetnek is fontos tényezője.

Van kognitív lehetőség ennek a központnak izgatására: „Ilyen kognitív lehetőség például a látvány, vagy a visszajelzés hála formájában, szavak vagy simogatás formájában, a szeretet vagy szerelem formájában, amikor is ez a kognitív jelzés a kortexből kiinduló pályán befut a limbikus rendszerbe, és ott ez a bizonyos kémiai anyag fokozottabban felszabadul.”⁶³

Az állandósult örömrészt eufóriája a boldogság; krónikus stabil állapota a megelégedettség. Örömszerző lehet a zene, a sport, a művészet, természet, az alkotás, a testmozgás, az ízezés és más gyönyörézet. Mindez pozitív élmény, ahogy azt táblázatunkba foglaltuk.

A világerészt maga is élmény, és az *Isten-érzet sokak szerint a legnagyobb élmény*. Ez kivirágozhat a teremtés és teremtettség megérezéséből, ami az egykori Ratzinger bíboros⁶⁴ szavaival (1976) „az embert ismerő és szerető Istenben való hit”.⁶⁵

A misztikus élmény azonban nem megszokott mozzanat a vallásgyakorlásban, amit inkább fogalmakkal, szimbólumokkal, hasonlatokkal, szavakkal írnak le. Ez részben már a „geo- és antropocentrikus” szűk vi-

lágsszemléletünkéből is következik. Pedig az égről (mennyről, túlvilágról) inkább a csillagvilágok juthatnának eszünkbe: az, hogy 17 milliárd éves világegyetemünk ifjúkorát éli, és bőven van még négyszer annyi ideje; mert hosszú az anyagelvű örökkévalóság is. Kisiskoláskorában szülte galaxisunk a Naprendszert és Földünket. Ha pedig ennek a nekünk mindenségnek számító bolygónak eddigi életét egy napnak vennénk, úgy a glóbuszunk délebédre szilárdult volna meg, a Kárpátok este 11 órakor emelkedtek volna fel, Mózes egy perccel, Jézus pedig 15 másodperccel éjfél előtt született volna.⁶⁶ Milyen parányi és pillanatnyi az egész, amiről mi beszélünk!

Viszont a mérhetetlen Időnek és Térnek Teremtője mindig itt van mellettünk, közöttünk. Egészen közel: *csak egy imányira tőlünk*. Akkor is, ha teremtő intelligenciának tartjuk. Mert az Üdvözítő tanítása szerint úgy szólhatunk hozzá, mint a „Mi atyánkhoz”. Annak a legnagyobbnak kitarhatjuk szívünket, akit ösztönösen, gyermekeként bizalmasan tegezünk. Segítségét mindenre – de csak jóra – kérhetjük, ezzel óv meg a nem előrevívó vágyaktól is.

Mert mi lehet élményszerű gyakorlati hitéletünkben? A vasárnapi szentmise vagy istentisztelet, a mindennapi ima és a ritkább elmélkedés. Vallási élményt kelthet a gyülekezeti, csoportos, közös ima és éneklés is. Sőt, ha az Ő nevében jövünk össze, akkor az Üdvözítőnk is közöttünk lesz a Szentírás szerint. Bizony ezek is misztikus valóságok, a modern ember számára keveset mondók, naivaknak tűnnek az anyagi világ hangos realitásában.

Az igehallgatás és a papi ima passzív, az énekünk, imádságunk és elmélkedésünk aktív élmény lehet. A recitáló, előírt szövegű ima hasznos, azért is, mert elcsendesüléshez vezet, és a csend a szemlélődés, elmélkedés, megértés alapja. Ezért különösen magas szinten művelik az orthodox és buddhista szerzetesek. A hívők szintjén a szóbeli „rituális imát” imakönyv segíti, az ismert szövegűek ismételt mondását emlékeztető eszközökkel (pl. rózsafüzér, imamalom) könnyítik meg. A „kérő ima” is lehet megírt vagy egyedi fogalmazás, és a materialisztikus-egocentrikustól a spiritualista-altruista felé fejlődhet. Az Isten elképzelt válaszát megértve az imádkozó irányítást kaphat. Ez különösen a „beszélgető” imában valósulhat meg. A magas szintű „elmélkedő” ima (spirituális meditáció, ami eltérő a szekuláristól) inkább gondolkozás, míg a „szemlélődés” inkább érzelmi kapcsolatteremtés a transzcendenssel.⁶⁷

Sok templomba járó ember – Pál Ferencet idézve – alig rendelkezik tudatosan ápoltságokkal, nincs tapasztalata arról, „mit jelent személyes imádságban lenni.”⁶⁸ De ha a Miatyánk kéréseit tudatosan átéljük, már közel jutunk a meditációhoz, ami valóságos élmény. Szokolay Sándor zeneszerzőnk szerint azonban, Istennek talán „kedvesebb, ha valóban megélt érzelmekkel fordulunk felé, nem pedig gépies megtanult imádsággal”. Ő pedig ebben jártas, mert zenéjét is imádságnak érzi!⁶⁹

Luther Márton⁷⁰ tanítása szerint a szívnek kell megtalálni, milyen gondolatokat ragadjon meg a Miatyánkból. Az ilyen gondolatokat a buzgó szív más szavakkal is kifejezheti, rövidebben vagy hosszabban. Másnap más szavakkal imádkozhatsz, de a gondolatmenet megtartása ajánlatos. Ha jó gondolatok támadnak benned, a többi imádságot félre kell tenni, ilyenkor ugyanis a Szentlélek prédikál, ami többet ér ezer magunkfajta imádságnál. Luther maga „többet tanult imádkozás közben”, mint sok olvasás vagy töprengés alkalmával. (A módosult tudatállapota közelíthette Őt ilyenkor a transzcendenshez...)

Vagyis ha keresetlen szavakkal, vagy akár csak gondolatban tárjuk fel gondjainkat, adjuk elő kéréseinket imánkban, egyedül a „benyíló szobába” rejtőzve (ahogy az evangéliumban olvashatjuk), és a hálaadásról sem feledkezünk meg –, úgy ezzel is élményben gazdagabbak leszünk. És az így titokban kértet nyíltan valósítja meg gondviselésével a Fentvaló. (A hálánkat kifejező, valamit megköszönő ima pedig a megelégedettség érzetét növeli.) Ez a mi saját hitünk csodája, akkor is, ha a Szentlélek, Krisztus vagy más Istenhez közel álló szellemi személy közvetítő segítségét is igénybe vesszük.⁷¹

Erdő bíborost idézve: „a vallásos embernek lehetnek élményei, ha spirituálisnak azt nevezzük, hogy élményszerűen átéljük vallásunk szerinti állapotunkat vagy az Istennel való személyes kapcsolatunkat. Ha így van, ez nagyszerű dolog, azt hiszem, hogy minden istenhívő vallásban megvan ennek a hagyománya.”⁷² És minden transzcendentálissal való tiszta kapcsolatban is.

A bencés Jäger szerzetes szerint a vallások előbb-utóbb elvesztik azt a képességüket, hogy az emberek életéhez segítséget adjanak. De szükségese, mert, mint Keresztes Szent János tanítja: a lelki irányítás nélküli ember olyan, mint a *kert kerítés nélkül*.⁷³

A világ nagy bölcsei már módosult tudatállapotban értettek meg, éltek át valamit, amit aztán vallási tanításként, a hétköznapi emberek nyelvére kellett lefordítaniuk.

A transzperszonális pszichológia is elérte ezt a tudatot, és tapasztalatait gyógyítás céljára használta fel; míg vallási téren az ilyen „ezoterikus” utakat inkább tiltják, mint támogatják. László Ervin transzperszonális tudatról írva, emberek és kultúrák közti kapcsolatra utal, szociológiai kiegyenlítődésre mint célra gondolva.⁷⁴ De talán a csillagvilágok, exobolygók közötti kapcsolatteremtés is ilyesmi lehet...

A *misztika* az ÉN-érzet határainak megszűnését is jelenti. Ez a *tapasztalati hitélmény*, vagy az arra való törekvés az, ami valamennyi igaz hitrendszer transzcendentális gyökéréhez elvezet. Egykor az ima kontemplatív formája ezt a „spirituális empirizmust” valósította meg. Vajon nem válhat ez megint gyakorlattá?

A tiszta tudat, vagy kozmikus vallásosság az, amit szeretettel (abszolút szeretettel?) is ki lehet fejezni. Ezt az az ember még nem érheti el, aki az anyagvilágba fulladt. Egy szufi (iszlám) misztikus szerint ez a szeretet nem azonos azzal a paranccsal: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat! Ez az ÉN helyett a MI-t érzi, sőt az EGY létezőt. Az Egységérzet olyan, ami mások fájdalmát és örömét a saját fájdalmának és örömének érzi.

Pál apostol a Korinthusi levélben, a szeretet himnuszával már megközelíti ezt. Assisi Szt. Ferenc gondolata is összhangban van vele: a szeretet az az érték, amiből minél többet adunk másnak, annál több marad nekünk.

Egy régi Tao vers részlete a szeretet hiányát így fejezi ki: A kötelesség szeretet nélkül elszomorít. A felelősség szeretet nélkül könnyörtelenné tesz. Az igazságosság szeretet nélkül keménnyé tesz. A valóság ismerete, a tudás szeretet nélkül kritizálóvá, kioktatóvá tesz. A rend szeretet nélkül kicsinyesség. A hatalom szeretet nélkül erőszak. A tulajdon szeretet nélkül kapzsóság. A hit szeretet nélkül fanatizmus.⁷⁵

Egy már elhunyt barátom nagyapjának rám örökített kézírata⁷⁶ szerint a tudomány tapasztalatból állapítja meg, hogy ha sok az elégedetlen ember, veszedelembé jut a társadalom. Ajánlja, hogy adjunk a magunkéból, míg nem késő, mert mindent elveszíthetünk! De tudományunk az ehhez szükséges szeretetet nem képes előidézni. A vallás vi-

---

A hatalom szeretet nélkül erőszak. A tulajdon szeretet nélkül kapzsóság. A hit szeretet nélkül fanatizmus.

szont ezt Isten segítségével szorgalmazza, hitre alapozva. A tudomány a természet ismeretét növeli, de az se oldható meg csak tapasztalattal, hit nélkül. A hit jövő ideje a remény, a tudomány reménye – az ugyancsak hiten alapuló – hipotézisének bebizonyítása.⁷⁷

A hit hatása pedig független attól, hogy mi az alapja, forrása, saját érzésünk, vagy más valakitől ered.

Ami ma érvényes ismeret, de módosításra kerül a jövőben, az, végső fokon *tudományos hiedelem*. Hiedelemnek tekintjük a mások általunk kétségbe vont hitét is. És a legtöbb tudományos tétel, ismeret idővel hiedelemmé válik – hacsak *hitté* nem szilárdul, amivel átkerül a tudományból a kultúra másik „kategóriájába”, a kultuszba. Így aztán kutató, küzdj, és bízva bízzál (sőt, míg lehet, higgyél is) – eredményeidben.⁷⁸

Ezért próbáltuk a természettudomány segítségével az Isten léteire vonatkozó elképzeléseket bemutatni, a vallásos hit megerősítésére. Ez a vallásos hit független a hitrendszerektől, felekezetektől, egyházaktól. Mint mindennek, ennek is tovább kell fejlődnie, felhasználva mások tapasztalatát is, kiterjesztve kapcsolatunkat mindazokra, akiktől átvehetünk, és akiknek átadhatunk transzcendens tapasztalatokat. (A transzcendencia megismerése is tapasztalati – ha nem is materiális – tudomány.) Vajon a kereszténységgel ellentétes tanításokból is tanulhatunk? Mert mi a kereszténység ellentéte? Pál Ferencet idézve: „Nem az iszlám! Nem a buddhizmus, nem is a hinduizmus. Még csak nem is az ateizmus. A katolikusnak meg nem a protestáns. A kereszténység ellentéte a bigottság, a fundamentalizmus.”⁷⁹

Ezért kell komolyan vennünk az emberiség minden transzcendens felé forduló törekvését, a mienktől távol esőket is, tanulva azoktól, és segítve azokat.

A problémakört tanulmányozva és elemelve, a következő elképzelésre (sejtésre) juthatunk: A transzcendenssel való kapcsolatot a hívő az anyagon túli valóságban bízó *hitével*; az ezt nélkülöző (nem ismerő) pedig *ösztönösen megérezve* élheti át. A vallásos ember a transzcendens kapcsolatot kultúrkörnyezetéhez⁸⁰ tartozó hagyományos, örökölt vagy választott *hitrendszer* segítségével; továbbá a neki tetsző, azt kiegészítő, egyéb átvett *idegen kultikus elemekkel* élheti át.

Ezenkívül a teremtett világ felépítettsége, nagyszerűsége és a benne töltött életünk számtalan természetes „csodája”, jelensége is kiválthatja a transzcendentális (lelki-szellemi) élményt. A természetben is megnyilvánuló természetfeletti valóság megismerésének élménye minden él-

mény felett álló. Talán ebben található meg az „Isten országa” már földi életünkben.

És ebben az utóbbiban részesülhet hitétől, kultúrájától, világnézetétől, neveltetésétől, műveltségétől, képességeitől, körülményeitől függetlenül minden EMBER – sőt valószínűleg, alacsonyabb szinten, minden élőlény.

JEGYZETEK

¹ A Magyar Tudomány 2011/1. számában megjelent vitát kezdeményező tanulmány (Tomcsányi Pál: *Az életmód-gazdaságtan alapvonásai*. Magyar Tudomány, 2011/1., 94–103. o.) nem keltett visszhangot, ezért lerövidítve, de a szellemi élmények irányában jelentősen kibővítve kívánja a szerző a Polgári Szemle tágabb körű és más szemléletű olvasóival is megismertetni gondolatait.

Mint népszerűsítő ismertetésben hivatkozásaim lapszám szerinti helyére nem utaltam, és a világhálón találtak kódját sem tüntettem fel, azok gyors megújulása (változása) és korlátozott lehetőségeim folytán. Forrásmunkáimhoz nem céltudatos kutatás, hanem baráti kapcsolatok és a „végzetszerű” véletlen vezetett. A tárgykör iránt érdeklődők tájékoztatására adtam meg a címüket.

² Csíkszentmihályi Mihály: *Az öröm művészete. Flow a mindennapokban*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009 (eredeti 1997).

³ Ennél sokkal többet kíván az, amit neves szerzők (Maslow, Wong, Csíkszentmihályi) az „Élet értelmének” tekintettek: 1. hedonizmus (élvezetek), 2. önmegvalósítás (alkotás, kreativitás), 3. öntranszcendencia (altruizmus, világjavító szándékok). Az „önmegvalósítás” szükségletei: biztonság, megbecsülés, siker, emberi kapcsolat, hatalom és hatni tudás, önértékelés és öntranszcendencia. (Horváth-Szabó Katalin: *Vallás és emberi magatartás*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2007.) Az öntranszcendencia a személy önmaga meghaladását jelenti Piedmont (2005) fogalmaként. (Horváth-Szabó Katalin–Harmatta János–Tomcsányi Teodóra: *Teisztikus és humanisztikus spiritualitás*. Pszichoterápia, 2009/3., 173–179. o.) A „gondolkozás transzcendentálásán” a kialakult, megszokott képességek meghaladását értem (a táblázatban 2.3 alatt). Az öntranszcendenciának felelhet meg Pál Ferenc atya „spirituális ugrása” is. (Pál Ferenc: *Természetes spiritualitás. Meghittségben Istennel*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2011.) E felsorolásokkal az általunk leírt „alapigények” rendkívül redukált szintjére és a transzcendencia fogalmának a vallástól, természetfelettől eltérő többféle értelmezésére kívánjuk felhívni a figyelmet.

⁴ Ami a tudás, ismerethasznosítás örömeit illeti, hasonlatosságot ismerhettünk fel a nagy Bolyai Jánosunk Marosvásárhelyen kéziratban fennmaradt, befejezetlen „Üdv-

tan”-ában leírtakkal. Bolyai az egyenlőség alapján jól szervezett munkával az alapszükségletek megtermelése után megmaradó, megtakarított idő „tanra” (szellemiekre) való fordítását tartja kívánatosnak. A nevelés, oktatás szabályozását kívánja, de még az életmódot és fogyasztást érintő női divat helyes mederbe terelését is szükségesnek tartja. Az olyan „kellemes érzetek” megbecsülését is ajánlja, melyek a jó zene, a szép vidék, a sétálás és hasonlók örömeiből fakadnak. Bolyai János: *Üdvtan*. 1850 körül. (Bolyai János marosvásárhelyi kézíratai I. Fogalmazványok a Tanhoz, illetőleg az Üdvtanhoz. Szerk.: Benkő Samu, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2003.; Vekardi László recenziója, Természet Világa, 2005. december. [internet])

⁵ Bede Griffiths: *Kelet és Nyugat házassága*. Filosz Kiadó, Budapest, 2006.

⁶ Elmélkedésem részben J. R. dos Santos Az isteni formula című regényének magyar fordítása alapján (J. R. dos Santos: *Az isteni formula. Einstein utolsó üzenete*. Ford.: Nagy Viktória, Kossuth Kiadó, Budapest, 2010.) idézi fel a természettudomány témámat érintő megállapításait; az író gondolatait saját értelmezésem szerint átszerkesztve és tudományos forrásokkal, főleg Vukanovic könyvéből (Vladimir Vukanovic: *Tudomány és hit*. Magyarországi Református Egyház Kálvin Kiadója, Budapest, 1998.) és további idézett forrásokból kibővítve azokat. Dos Santos élvezetesen népszerűsítő közvetítése segített, hogy a szerző a tudományágban laikusként át tudja tekinteni ezt a témájához szükséges ismeretanyagot, amit nem kutatásként, hanem csak magyarázataihoz vett figyelembe, olykor az internetről is kiegészítve, alátámasztva azt.

⁷ Santos, i. m. (internet)

⁸ A Hawking szerinti „antropikus” elvet és ellenérveit jól tekinti át Marosán, akinek az „intelligens tervezés”-ről írt negatív állásfoglalása volt előbb olvasható az interneten. Utóbb – ha jól értelmezem – a tudósok ember voltaival magyarázza, hogy a vitákban nem dőlt meg a Teremtő léte. (Stephen Hawking–Leonard Mlodinow: *A Nagy Teremtés*. Accord, Budapest, 2011. Idézi: Brendel Mátyás: *A Nagy Trónfosztás*. Magyar Tudomány, 2012/3., 349–353. o.; Marosán György: *Az antropikus elv lehetséges világmodelljei*. Beszélő, 2007/12.) Ha ez csupán lélektani elfogultság volna, az is kielégítően bizonyítaná a transzcendencia szerepének fontosságát az emberek megelégedettségében, nyugalmaiban, félelmében.

⁹ Marosán, i. m., Swami Vivekananda: *Raja-Yoga. Mit den Yoga-Aphorismen des Patanjali*. Rascher Verlag, Zürich–Leipzig, 1941.

¹⁰ Marosán, i. m., Vivekananda i. m.

¹¹ Santos, i. m.

¹² Marosán, i. m. (internet)

¹³ Santos, i. m.

¹⁴ Az ősröbbanás tényét és a háttérsugárzással való bizonyítását kreacionista oldalról támadják (Santos, i. m.). Ezt és több más kreacionista állítást kritikusan cáfolják az

interneten (Csizmadia Péter: *Tudomány, hit, manipuláció. Egy kreacionista könyv kritikája.* [internet])

Ez a mélyreható tanulságos vita esetleg számos régi hiedelmet megcáfol, egyeseket esetleg megerősít. Szempontunkból azonban közömbösek, mert transzcendencia fogalmunkat egyik oldal sem zárja ki, és annak életminőségre gyakorolt hatását nem is érintik.

¹⁵ Marosán, i. m. (internet)

¹⁶ Vukanovic, i. m.

¹⁷ Horváth-Szabó–Harmatta–Tomcsányi, i. m.

¹⁸ A „szelf” az egyedi személyt és annak „énérzetét” jelenti. Természetes spiritalitáson Pál Ferenc a meghitt istenkapcsolatot érti. (Pál, i. m.)

¹⁹ Horváth-Szabó–Harmatta–Tomcsányi, i. m.

²⁰ Santos, i. m.

²¹ A spirituális energia a fizikai fogalomhoz hasonló hatóerő, ami a szellemi „dimenziókban” érvényesül. Ezt a szellemi erőt, hatást csak a fizikai párja analógiájára nevezzük energiának; s együtt e kettőt: protoenergiának.

²² Modellem ezen jelenségének hangsúlyozására Takáts László barátom hívta fel a figyelmemet.

²³ Ez a régebben keletkezett, és újra naivan fogalmazott elképzelésem az ifjúkoromban behatóan tanulmányozott hindu vallásfilozófián alapulhatott. A vedanta, meg az upanishádok Deussen (100 éves) fordításaiból és Vivekananda (70 éves) jóga könyveiből megismert prana fogalma állhat legközelebb az S erőmhöz, míg az M a fizikai világkép anyagot képző energiájának felelhet meg. A László Ervin által ismertett Tesla-elmélet és az általa kidolgozott post-whiteheadianus metafizika két tartománya – a téridő- és a mezőtartomány – is nagyon hasonlót fejeznek korszerűbben ki. (László Ervin: *Világváltozás. A változás harmonikus útja.* Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008.) Dubravszky László Rudolf Steineren alapuló, 1968-ban írt magyarázatából is azt tanulhattam: a Teremtés valami cél érdekében történik, ami (a steineri „abszolút”) időben megy végbe, és ami a szellemi világban nem oldható meg. A cél érdekében gondosan kialakított (anyagi) világban létrejöhet az az „új”, amire „a magas szelleminek szüksége van továbbfejlődéséhez, de ezt önmagában és önmagától nem alakíthatja ki”. (Dubravszky László: *Az idő kérdése.* In: A megismerés titka. Altair Kft., Budapest, 2003, 273–284. o.) Talán, mert önmagának, a szelleminek szaporítására képtelen? A terminológia és a tudományos magyarázat tekintetében szívesen fogok a magam szerény elképzelésével igazodni a helyesebb fogalmakhoz, hangsúlyozva azt a gondolatot, hogy a „ható-erők, energiák” ide-oda átalakulása („inkarnálódása és exkarnálódása”), kvázi körforgása a teremtés és fejlődés alapja. Másrészt a „spirituális csúcslény” (esetünkben az ember) célja, feladata új szelle-

mi energia (S) létrehozása, ami a mindenütt jelen lévő világszellembe (akasha?) visszaterve, azt gazdagítja, és annak (esetleg a „folyamatos” teremtésre való) felhasználása folytán bekövetkező fogyását pótolja.

Érezhetjük, hogy a szavak, fogalmak, terminológiák sokfélesége zavart keltő. Csak szűk szakterületek érthetik meg egymás közléseit. Ez megnehezíti a közös nagy „létproblémák” megoldásának, magyarázatának megértését, egyeztetését. Mint a magasabb (filozófiai, elméleti fizikai stb.) szaktudományokban „laikus”, azt képzelem, hogy a megértést „értelmi redukcióval” segíthetnénk elő. Az így alkalmazott „alacsonyabb tudásszint” többek számára volna érthető. Példaként szolgáljon erre egy analógia: *a turista számára jobb, ha a Nap látható keltét és lenyugvását veszi figyelembe, elhanyagolva a Föld forgásából következő valós magyarázatot!* A tudás két szintje e szerint: 1. A „látszólagos jelenségeknek” az észlelő-érzékelő-megérző számára lehetséges ismerete. 2. A tudományos magyarázatul szolgáló bizonyított (vagy feltételezett) ismeret. Mindkettőre jellemző, hogy nem egészen igazak, mert meg is dőlhetnek, változhatnak az emberi tudásban.

²⁴ Murguly György: *Az idő nem múlik. Albert Einstein speciális relativitáselméletének cáfolata. Gondolatok az emberről és a Mindenségről.* „Új Kékszalag” Könyvkiadó, Békéscsaba, 2002.

²⁵ Az Einsteint elutasító Murguly mindenségre vonatkozó ismertetései igen tanulságosak (ha nem is egyeznek meg minden részletükben a más forrásokban találtakkal), és szintén alátámasztják következtetéseinket. Utószavában jól írja, hogy az ember időnként elvágynak a „kétszer kettő négy” érzelmileg kiüresedett racionalitásából, hogy az értelem szigorával kevésbé ellenőrizhető valóságot is megtapasztalja. Ha másképp nem, legalább a fantázia szintjén. (Murguly, i. m.)

²⁶ Santos, i. m.

²⁷ Vukanovic, i. m.

²⁸ Hawking–Mlodinow, i. m.

²⁹ Brendel, i. m.

³⁰ Horváth-Szabó, i. m.

³¹ László, i. m.

³² Vukanovic, i. m.

³³ Brendel, i. m.

³⁴ Willigis Jäger: *Suche nach der Wahrheit.* Via Nova, Petersburg, 1998.

³⁵ Vukanovic, i. m., Marosán, i. m.

³⁶ Erdő Péter–Schweitzer József–Vizi E. Szilveszter: *Hit, erkölcs, tudomány.* Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2006.

³⁷ Dubravszky, i. m., Marosán, i. m.

³⁸ *Újszövetség.* Fordította Károli Gáspár, a fordítást átdolgozta Ravasz László. A Nemzetközi Gedeon Társaság kiadása, Budapest.

- ³⁹ Ádáz kutyámhoz című versében, a saját Istenét Babits „égi gazdának” mondja. Pszichológiai szemlélettel Vergote is „szemben áll a vallásnak a személytelen isteni erő megtapasztalására történő redukálásával”. A transzcendens Isten személyes „istenkapcsolatként” jelenik meg a mi nyugati kultúránkban. Tomcsányi Teodóra: *Antoine Vergote, a vallás pszichológiájának és empirikus, pszichoanalitikus megközelítésének iskolateremtő alakja*. Magyar Pszichológiai Szemle, 63. évf., 2008/4., 733–746. o.
- ⁴⁰ Pál, i. m.
- ⁴¹ Tomcsányi Pál: *Gondtalanabb gondolkodás*. 2003 (interneten ezen a címen több egyetem és az MgSzH szerverén), XIV. melléklet: Ádám György: *A tudattalan reneszánsza*. Magyar Tudomány, 2001/10.
- ⁴² László, i. m.
- ⁴³ Tomcsányi: *Gondtalanabb...*, i. m.
- ⁴⁴ Vivekananda, i. m.
- ⁴⁵ Santos, i. m.
- ⁴⁶ Szathmáry akadémikus egyik korábbi közleményében érdekesen írt a megfigyelő, észlelő ember jelenlétének fontosságáról Schrödinger elmélete szerint; és Smolin feltevéséről: a kozmológiai természetes kiválasztódásról. Legutóbb a „szegény ember” evolúciójának nevezett felfedezésének örülhettünk, amivel a gének előtti élet kémizmusát világította meg. John M. Smith–Szathmáry Eörs: *A lakható világok valószínűségéről*. Természet Világa, 1997/4., 168–169. o.
- ⁴⁷ Ez kapcsolatos az Aspect–Bohm „holografikus paradigmával” és a kvantummechanika kritikájának EPR (Einstein–Podolsky–Rosen) paradoxonjával. (Santos, i. m.) Csak az alapgondolat érinti témánkat, a kiegészítést és neveket csupán az esetleg tovább érdeklődők kedvéért adjuk meg.
- ⁴⁸ Vukanovic, i. m.
- ⁴⁹ Horváth-Szabó–Harmatta–Tomcsányi, i. m.
- ⁵⁰ Uo.
- ⁵¹ Tomcsányi Teodóra–Ittczés A.–Horváth-Szabó Katalin et al.: *A spiritualitás és vallásosság kutatásának kulskérdései és a Piedmont-féle Spiritualitási és Vallási Érzület Mérésköla*. Psychiatria Hungarica, 2010/25., 110–120. o.
- ⁵² Fritz Oser: *A vallásosan értelmezett megtapasztaláson alapuló istenkapcsolat*. Embertárs, 2005/1.
- ⁵³ Pál, i. m.
- ⁵⁴ A jóllét testi és lelki egészség, az emberek lelkiállapota. Kopp Mária és Martos Tamás tárgyalja A magyarországi gazdasági növekedés és a társadalmi jóllét, életminőség viszonya cikkben. Naszladý Attila A jólét erkölcsi válsága című tanulmánya 2010-ben jelent meg. (internet)
- ⁵⁵ Horváth-Szabó, i. m.

- ⁵⁶ Marcus Aurelius vallomásai. Szerk.: Vajda László, Officina Könyv 20, Officina Nyomda kiadása, Budapest, 1942.
- ⁵⁷ Santos, i. m.
- ⁵⁸ Uo.
- ⁵⁹ László, i. m.
- ⁶⁰ Marosán, i. m.
- ⁶¹ Erdő–Schweitzer–Vizi, i. m.
- ⁶² Kasimir M. Magyar: *Die Duft-Gehirn-Connection in Bild, Ton und Schrift*. Stimulus, Rüschnikon, 2008.
- ⁶³ Erdő–Schweitzer–Vizi, i. m.
- ⁶⁴ XVI. Benedek pápa.
- ⁶⁵ Horváth-Szabó, i. m.
- ⁶⁶ Santos, i. m.
- ⁶⁷ Horváth-Szabó, i. m.
- ⁶⁸ Pál, i. m.
- ⁶⁹ Halász Zsuzsa: *Credo ergo sum!* Beszélgetés Szokolay Sándorral. Kairosz Kiadó, Budapest, é. n.
- ⁷⁰ Luther Márton: *Így imádkozzál!* In: Luther válogatott művei 5. Szerk.: Csepregi Zoltán, Luther Kiadó, Budapest, 2011 (eredetije 1535).
- ⁷¹ Papp Lajos szívsebész betegeivel átélt, már-már csodának tűnő ritka élményekről számol be. (Papp Lajos: *Virágvasárnaptól nagypéntekig. Csodák és tragédiák életben*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2009.) Ezeket az átélők hite válthatta ki. És a hétköznapi életben is előfordulnak olyan hit által kiváltott mikrocsoadák, amelyek nem is tűnnek csodának. (Ezek léte analóg lehet a mikromutációkkal, amiket szerző a gyümölcsfajta klónok tulajdonságmódosulásaiban ismert fel egykor.)
- ⁷² Erdő–Schweitzer–Vizi, i. m.
- ⁷³ Jäger, i. m.
- ⁷⁴ László, i. m.
- ⁷⁵ Tomcsányi Pál: *Általános kutatómódszertan a doktorképzésben, távoktatási fejlesztése a piactudományok tapasztalatai alapján*. Szerk.: Tomcsányi Péter PhD, MTA Marketing Bizottság, 2004, 9–19. o.
- ⁷⁶ Göllner J.: *Az ember három vezetője*. Tanévnyitó beszéd a Debreceni Gazdasági Akadémián, Kézirat, 1927.
- ⁷⁷ Uo.
- ⁷⁸ Tomcsányi: Gondtalanabb..., i. m.
- ⁷⁹ Pál, i. m.
- ⁸⁰ Vergote szerint a vallásos dimenziók, a hívő gondolkodása és viselkedése csak abban a kulturális kontextusban, életterének kulturális adottságaiban értelmezhetők,

amelybe beágyazódtak. Vallásnak pedig csak az minősül, amiben „az isteni pólus emberfeletti vagy – metafizikai kifejezéssel élve – transzcendens különlegességében jelenik meg.” Tomcsányi: Antoine Vergote, ..., i. m.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

A szociális piacgazdaság lexikonja. Szerk.: R. H. Hasse, H. Schneider, H. K. Weigelt, Magyar Almanach Kiadó, 2006.

Sebestyén Tibor: *Életminőség és boldogság.* Polgári Szemle, 2005/5.

Szlávicz Ágnes: *A „Dolgozó Magyarok 2006” dolgozói elégedettség felmérés módszertani elemzése.* SZIE doktori (PhD) értekezés, Témavezető: Nemes F., 2010.

Alvin Toffler: *Die Zukunfts Chance (The Third Wave).* C. Bertelsmann, München, 1980.

Tóth Tibor: *Tudomány, hit, világmagyarázat.* Magyar Tudomány, 1998/5., 602–617. o.